

Normkritisk pedagogik

– Samtal om normer och förändringsmöjligheter i högre utbildning

C. Lekebjer, V. Arvidsson, Å. Hildebrand, A. Lindqvist, T. Linné, M. Novén, J. Pobiega
Nätverket för normkritisk pedagogik

ABSTRAKT: I det följande målar vi upp några utgångspunkter för ett rundabordssamtal om normkritisk pedagogik och metoder för förändring inom högre utbildning. Med hjälp av begrepp som normbärare, privilegier, klonade kulturer och intersektionalitet vill vi lägga grunden för en förståelse av hur föreställningar om "normala" och "avvikare" skapas och hur dessa föreställningar gynnar och missgynnar olika grupper. Normkritisk pedagogik låter oss se oss själva och våra egna möjligheter att göra undervisningen och studiemiljön öppen och välkomnande för fler. Varje avsnitt i texten avslutas med ett par frågor som uppmanar till reflektion. Frågorna bär vi med oss till rundabordssamtalet.

1 BLINDA FLÄCKAR PÅVERKAR UNDERVISNINGEN

Som lärare förutsätter jag kanske att alla vill och kan ställa frågor högt inför gruppen om de undrar över något. Kanske tar jag för givet att alla klarar av att sitta still i två timmar och att det inte gör något om föreläsningspausen uteblir. Kanske tänker jag mig att alla kan ta sig in i undervisningslokalen utan problem och röra sig fritt därinne. Förmodligen förväntar jag mig att alla har rätt till studiemedel och inte behöver anpassa studierna efter ett lönearbete. Det är inte heller konstigt om jag tar för givet att alla hör, även när jag pratar med ryggen vänd mot gruppen – eller att alla studenters personnummer berättar vilket kön de ser sig själva som.

Det är orimligt att jag som lärare ska kunna allt om hörselskador, transpersoner, uppehållstillstånd och kognitiva variationer. Men om jag utgår ifrån att jag har blinda fläckar, och att det finns risk att den blindheten hindrar mina studenter från att ta del av undervisningen, blir det mer självklart att söka efter fler perspektiv. Risken, om jag inte börjar reflektera över premisserna för min undervisning, är att jag ovetandes ger vissa studenter fördelar och missgynnar andra. Målet är att göra undervisningen – och studietiden som helhet – möjlig, rolig och trygg för fler.

Reflektion: Var har jag mina blinda fläckar? Kan jag komma på en undervisningssituation där jag utgick ifrån att alla i gruppen hade en viss erfarenhet eller egenskap?

2 NORMER FORMAR VÅRT SÄTT ATT SE VÄRLDEN

När jag i en föreläsningssituation till exempel talar om "människan" och utgår ifrån den västerländska individens perspektiv talar jag egentligen inte om en allmängiltig "människa" utan om en specifik mänsklig erfarenhet (Kalonaityté, 2014, s 11). Samma sak gäller när jag använder ordet "familj" och egentligen menar mamma, pappa, barn, det vill säga en heterosexuell kärnfamilj. Både "människan" och "familjen" är i de här exemplen högst specifika, men jag får dem att framstå som universella. Omformulerat kan vi säga att den västerländska människan får utgöra normen för vad det innebär att vara människa och att den heterosexuella kärnfamiljen blir normen för vår uppfattning om vad en familj är. Samtidigt framstår andra mänskliga villkor och andra typer av familjer som ovidkommande.

Med normer menas föreställningar och ideal som formar vårt sätt att se världen. De är grundläggande i ett socialt system och bildar en nödvändig social struktur i alla fungerande samhällen. Samtidigt kan de fungera uteslutande och skapa ojämlikhet (ibid, s 10). För normer beskriver inte vad som är genomsnittligt eller vanligt, utan vad som är önskvärt. Normer gör skillnad mellan det som anses bra (självklart, neutralt) respektive dåligt (oväsentligt, perifert). När den västerländska människan blir norm skapas som sagt föreställningen att andra människor inte är lika viktiga. Normbärarna, det vill säga de som passar in i normen och uppfattas som västerländska, förblir "helt vanliga" och självklara.

Ett annat exempel på hur normer återskapas eller utmanas i högre utbildning är urvalet av läroböcker och annat material. Vilka texter får komma med i litteraturlistan och vilka tolkningsperspektiv får

komma fram? Vilka texter betraktas som viktiga och neutrala och vilka ifrågasätts eller förbises (ibid, s 13)?

Reflektion: Använder jag exempel i min undervisning som förstärker eller ifrågasätter vissa normer? På vilka sätt kan jag uppmärksamma och motverka uteslutande normer i min undervisning?

3 FOKUS PÅ NORMBÄRARNA GER NYA PERSPEKTIV

I många utbildningssammanhang talas det om att skapa ”tolerans” eller ”acceptans” för dem som avviker från samhällets förväntningar på till exempel könsuttryck, sexualitet, etnicitet eller funktion. Vissa människor placeras under rubriken ”utsatta grupper” och antas ha ”särskilda behov”. Ofta finns en uppriktig välvilja bakom resonemangen – vi har noterat att det finns en ojämlikhet och vi vill göra något åt det – men perspektivet medför risker. Normbärarna kvarstår som det självklara och naturliga medan studenterna med ”särskilda behov” avviker och behöver ”förståelse”. På det sättet består ojämlikheten och det förblir osynligt att vissa – de som passar in – får möjligheter, hjälp och status för att exempelvis lektionssalar, kursmaterial och examinationer är utformade efter just dem.

Att vissa sammanhang är anpassade efter mig, det vill säga att jag innehar privilegier och är normbärare i en särskild situation, märks tydligast genom att jag *inte* märker något. När kurslitteraturen utgår ifrån min världsbild känns det inte som att den ”privilegierar mig”, eftersom det som händer är att jag *inte* blir objektifierad, förbisedd eller ifrågasatt. Att befinna sig i en föreläsningssal som är anpassad efter just min kroppstyp förstärker min känsla av att vara fri, autonom och kapabel. Jag blir hjälpt utan att jag känner mig hjälpt. Annorlunda uttryckt kan vi säga att universitetet på olika sätt hjälper dem som redan är här, dem som följer normen, samtidigt som det aktivt o-hjälper och stöter bort människor som inte har de egenskaper, erfarenheter eller resurser som förväntas (Brade m.fl, 2014).

Termen normkritisk pedagogik formulerades först för en bredare allmänhet i boken *Normkritisk pedagogik: makt, lärande och strategier för förändring* av Janne Bromseth och Frida Darj (2010).¹ Normkritisk pedagogik handlar om att rikta strålkastarljuset bort från de så kallade utsatta grupperna och i stället belysa den kultur, de vanor och de förväntningar som vi tar för givna. Målet är inte längre att ”tolerera” och ”skapa förståelse” för de andra, utan att upptäcka vilka utgångspunkter och handlingar – hos oss – som skapar och upprätthåller ojämlika förutsättningar.

I det här strålkastarljuset får vi också syn på det som Essed & Goldberg (2002) kallar för ”klonade kulturer” (*cloning cultures*). Med det menas att en grupp, till exempel ett arbetslag eller ett gäng studenter, reproducerar sig själv. Detta görs genom att gruppen föredrar och därmed förstärker det som liknar det redan dominerande, på bekostnad av det som på olika sätt avviker (Sandell (red.), 2014, s 110-111). Den som ser ut och beter sig som vi förväntar oss av en litteraturvetare, till exempel, eller en fysiker blir ”begriplig” och känns igen. Vi skapar likhet genom att fortsätta uppmuntra, hjälpa och bekräfta personer som är lika oss själva. Detta får förstås konsekvenser för vilka som kan känna sig hemma i en grupp och vilka som stannar kvar.

Hur väl vi passar in i en grupp beror på många saker och normkritiken utgår ifrån ett intersektionellt perspektiv. Med det menas att en person aldrig bara ses som tillhörande endast en identitetskategori. Ett exempel är att föreställningen om en akademiker i Sverige är en vit, funktionsnormativ, heterosexuell, maskulin man. Huruvida du ses som en ”helt vanlig akademiker” beror på hur nära denna norm du ligger. För varje kriterium du inte uppfyller tappar du en plats i maktordningen. En och samma person kan också vara privilegierad i en situation, men samtidigt underordnad i en annan.

Reflektion: Vem inkluderas och vem exkluderas i min klonade kultur? När är jag privilegierad och när är jag det inte?

---

¹ Termen normkritik ska inte ses som cementerad, utan snarare betraktas som ett arbetsnamn i utvecklingen av flera olika maktkritiska pedagogiska metoder. Det ligger i den normkritiska teoribildningens natur och politik att det inte kan finnas endast en väg som är ”rätt” (Kumashiro 2002). I litteratur på engelska, till exempel, använder Kumashiro begreppet *anti-oppressive education* (ibid). Normkritisk pedagogik bygger på idéströmningar från kritisk pedagogik, feministisk teori och queerteori. Exempel på forskningsfält där ett normkritiskt perspektiv används: crip theory, postkoloniala studier, genusvetenskap, sociologi.

4 VI KAN GÖRA SKILLNAD

Utrustad med nyfikenhet och viljan att granska den egna verksamheten kan både studenter och universitetspersonal göra mycket för att förbättra undervisningen och studietiden för alla. Ofta behövs inga stora åthävor för att skapa en tryggare studiemiljö och motverka exkludering. Inte sällan leder synliggörandet av normer också till ny inspiration, lekfullhet, upplevelser av gemenskap och aha-upplevelser för alla inblandade (jfr Kalonaityté 2014, s154-155).

Normkritisk pedagogik låter sig inte kokas ner till en checklista, men det hjälper givetvis att ta del av andras pedagogiska insikter och erfarenheter (ibid, s 154). Det finns en mängd metodinriktat material på marknaden (se exempelvis Brade m. fl., 2008; Edemo & Rindå, 2004; RFSL Ungdom, 2011). I nuläget är det dock endast Kalonaityté (2014) som presenterar specifikt universitetsanpassade metoder (ibid, framför allt kapitel 4). Det som likväl framkommer i alla dessa är insikten att det inte går att bli klar med den normkritiska pedagogiken. I stället handlar det om att befinna sig i försöket; att åta sig uppgiften att reflektera och att fortsätta lyssna efter olika perspektiv.

Ett sätt att börja granskningen, försöket, är att ställa sig själv frågor. Till exempel: Hur skapar jag som kursansvarig bilden av ett ”vi”? Vem föreställer jag mig när jag pratar om ”vi ingenjörer” eller ”vi sociologer”? Finns det någon grupp av individer som får fördelar av den uppdelningen och en annan som exkluderas? Vem står modell för min bild av en jurist eller en chef?

När jag använder exempel i min undervisning, bekräftar jag då en bild som jag egentligen inte vill reproducera? Kan jag välja andra bilder? Behöver datateknikern alltid vara en man? Förmedlar jag en bild av ”studenten” som ung, barnfri och sugen på fest? Hur kan jag göra om mina exempel så att de inte riskerar att upprätthålla föreställningssystem som jag faktiskt inte står bakom? Kanske kan jag fundera över om jag använder humor på ett sätt som går ut över människor som redan har en underordnad position?

Med små justeringar kan jag förvandla stämningen i en grupp från uteslutande till välkomnande. Och det blir förmodligen lättare att undervisa en grupp som känner sig väl till mods!

Med tanken på ”klonade kulturer” – det vill säga att grupper föredrar det som de känner igen – kan jag tänka annorlunda kring indelningen vid grupparbeten så att inte somliga studenter hela tiden väljs bort? Kanske kan det också skapa större trygghet i gruppen om ansvaret för gruppindelningen inte ligger på studenterna själva? När gruppdynamiken fungerar och studenterna känner sig trygga är det större sannolikhet att de lär sig av varandra och att de vågar ta hjälp när det behövs. I förlängningen kommer det troligen att vara fler som klarar kursen.

Undervisningens praktiska upplägg är också område för granskning. Om jag ställer mig frågorna som nämndes i första avsnittet, finns det några förändringar som jag bör göra? Vilka förmågor och färdigheter behöver studenterna ha för att ta till sig min undervisning? Kan jag justera någon del så att den blir tillgänglig för fler?

Reflektion: Hur kan normkritisk pedagogik underlätta för mig i min undervisning? Hur kan jag ta hjälp av kollegor och studenter i det normkritiska arbetet?

5 VÄLKOMMEN TILL RUNDABORDSSAMTAL OM NORMKRITISK PEDAGOGIK

Nätverket för normkritisk pedagogik är ett universitetsgemensamt nätverk öppet för både studenter och anställda. I nätverket finns både lärare, studenter och administrativ personal. Verksamheten har hittills främst handlat om att fördjupa och utveckla våra egna kunskaper om normer, maktrelationer och möjligheter, men vi har också en önskan om att på olika sätt sprida kunskap till fler. Nätverket har en hemsida på: <http://normkritik.blogg.lu.se>.

Till vårt rundabordssamtal hälsar vi alla med intresse för normkritisk pedagogik välkomna, oavsett var i verksamheten ni befinner er. Genom att ge plats åt många perspektiv blir det lättare att upptäcka våra egna blinda fläckar!

Följande är en sammanfattning av de frågor som avslutar varje avsnitt i den här texten. De kommer vara utgångspunkt för vårt rundabordssamtal.

- Var har jag mina blinda fläckar? Kan jag komma på en undervisningssituation där jag utgick ifrån att alla i gruppen hade en viss erfarenhet eller egenskap?

- Använder jag exempel i min undervisning som förstärker eller ifrågasätter vissa normer? På vilka sätt kan jag uppmärksamma och motverka uteslutande normer i min undervisning?
- Vem inkluderas och vem exkluderas i min klonade kultur? När är jag privilegierad och när är jag det inte?
- Hur kan normkritisk pedagogik underlätta för mig i min undervisning? Hur kan jag ta hjälp av kollegor och studenter i det normkritiska arbetet?

Väl mött!

6 ERKÄNNANDE

Denna text har kommit till i samarbete inom Nätverket för normkritisk pedagogik. Huvudförfattare är Camilla Lekebjer, Institutionen för datavetenskap.

Medförfattare är:

Valfrid Arvidsson, student på kandidatprogrammet i matematik

Ämma Hildebrand, Institutionen för utbildningsvetenskap

Anna Lindqvist, Institutionen för psykologi

Tobias Linné, Institutionen för kommunikation och medier

Mikael Novén, Lingvistik

Jenny Pobiega, Kvalitet och utvärdering

REFERENSER

Brade et. Al. 2008. I normens öga. Stiftelsen Friends

Brade, L. H, Schmitt, I., Sandell, K. 2014. Bryt innanförskapet. Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet

Edemo, G. & Rindå, J. 2004. Någonstans går gränsen. Forum för levande historia.

Essed, P. & Goldberg, D. T. 2002. Cloning cultures: the social injustices of sameness *Ethnic and Racial Studies*, 25 (6), pp. 1066–1082

Kalonaityté, Viktorija. 2014. Normkritisk pedagogik – för den högre utbildningen. Lund: Studentlitteratur.

Kumashiro, K. 2002. *Troubling Education - Queer Activism and Antioppressive Education*

RFSL Ungdom. 2011. BRYT!

Sandell, Kerstin (red.). 2014. Att bryta innanförskapet: Kritiska perspektiv på jämställdhet och mångfald i akademien. Göteborg: Makadam.